

Веретяк ще бився в передсмертних конвульсіях, тоді озвірілі гортисти почали його добивати камінням. В цю хвилину прибігла сестра Веретяка, яка в той час була вагітною. „Бог покарає вас”, - закричала вона, обливаючись сльозами. Один із солдатів навів на неї карабін і оскаженіло зашипів, що вона теж партизанка і з нею зроблять те саме... Знесилена від всього пережитого, вона втратила свідомість...”.

Коли люди розповідали нам цю трагічну історію, у них на очах були сльози. Тому ми повинні пам'ятати їх імена, ту справу, за яку вони загинули. Прикро, що не знайшлося в селі тих, хто б привів до порядку їх спільну могилу. В цьому нарисі зроблена спроба дати відповідь на питання про те, що ж сталося в травні 1944 року. На цьому ми не ставимо крапку. Пошукова робота продовжується...

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ І ЗАКАРПАТТЯ

**Виступ ректора Ужгородського національного університету
М.М.Вегеша на урочистому засіданні, присвяченому 60-й річниці
возз'єднання Закарпаття з Україною 28 червня 2005 року**

Вельмишановні учасники урочистого зібрання, високоповажні гості!

Тернистим шляхом йшов великий український народ до своєї незалежності. Мабуть, взагалі важко знайти на політичній карті світу державу, народ якої б кілька разів був так близький до свободи, і який, з лихої долі обставин, раптом втрачав її. І кожного разу все доводилося розпочинати спочатку... В тому, що Україна стала незалежною, є велика заслуга і закарпатців та їх найкращих представників. Протягом століть український народ Закарпаття перебував у ярмі іноземних поневоловачів. Непрошені гості намагалися довести місцевому населенню, що в нього нема Батьківщини, що земля, на якій вони живуть із прадавніх часів, це „земля без імені”. Їм і на гадку не спадало, що настане такий час, коли ця невелика частина українського народу, яка довгий період була відірвана від своєї матері-Вітчизни, на повен голос заявить про свою незалежність і доведе, що вона є господарем власної землі.

Ще в період розпаду Австро-Угорської монархії місцеве населення приязно ставилося до Акту злуки й виявило бажання до возз'єднання. Воно втомилось від ролі постійної іграшки в руках інших держав. 21 січня 1919 р. 420 делегатів Всекарпатського народного конгресу в Хусті одногосно ухвалили резолюцію про возз'єднання нашого краю з Україною. Для більшості закарпатців Україна була державою, де жили брати по крові з древньою столицею Києвом. Августин Штефан у своїх споминах так висловився з цього приводу: „Київ – святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ – це тайна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла – стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті”. Однак, УНР не в силі була вистояти. Свої територіальні зазіхання висунули Польща, Румунія, більшовицька Росія. Делегація УНР до останньої можливості відстоювала соборність українських земель на мирній конференції в Парижі, проте, ці зусилля не увінчалися успіхом. Східна Галичина була включена до складу Польщі, а Закарпаття під назвою „Підкарпатська Русь” опинилося в складі щойноствореної Чехословацької Республіки. Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань українців у 1918 – на початку 1920-х років, їх боротьба мала велике історичне значення для формування самосвідомості. Без цієї боротьби було б неможливе виникнення в 1939 р. незалежної Карпатської України.

Утворення Карпатської України – результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак, не можемо не вказати, що короткочасне існування автономного, а згодом самостійного Закарпаття співпало з гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка мала місце напередодні Другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі загалом, Чехословаччині та Закарпатті – складовій її частині, зокрема. Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття вибороло автономні права й будувало свою державність у союзі з чехами і словаками. Вибори до Союму 12 лютого 1939 р. довели, що закарпатські українці повністю підтримують політику, яку проводив уряд Августина Волошина. Шістьом засіданням Союму, який проходив 15 березня 1939 р., випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був обраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послі.

Союм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз, після 21 січня 1919 р., продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом із своїми братами з Великої України. Це підтверджується „Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу”, прийнятому 10 лютого 1939 р.: „Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!”. Хоча акт проголошення незалежності Карпатської України був більше символічним, ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. У 1938-1939 рр. український народ Закарпаття в черговий раз переконався, що тільки соборна, незалежна Україна може бути гарантом безпеки краю. Виходячи з цього, незаперечним буде твердження, що існування Карпатської України як автономної, а згодом і незалежної держави, прискорило процес возз'єднання всіх українських земель в єдиному державному механізмі.

28 жовтня 1944 р. завершилося визволення Закарпаття від німецько-фашистських загарбників, що поставило питання про возз'єднання краю з Україною. Перший публічний виступ про возз'єднання відбувся в мукачівському театрі 3 листопада 1944 р. після концерту, який дали московські артисти. Ініціатива скликання з'їзду для вирішення даного питання належала ужгородському народному комітету. З ініціативи двох міст – Ужгорода і Мукачева – був створений оргкомітет по підготовці з'їзду, призначеного на 26 листопада 1944 р. в Мукачеві.

Аналіз фактів дає право зробити висновок, що скликання в Мукачеві 26 листопада 1944 р. з'їзду Народних Комітетів було закономірним явищем, а прийняття Маніфесту про возз'єднання з Україною було, є і залишиться назавжди видатною подією в історії краю, яскравою сторінкою в літописі Української держави. На з'їзді були присутні 663 делегати і 126 гостей, в тому числі 178 робітників, 258 селян, 172 представники інтелігенції і 75 торговців і ремісників. Символічно, що серед учасників цього історичного форуму були делегати Хустського конгресу 21 січня 1919 р., на якому вперше було схвалено рішення про возз'єднання з Україною. Невблаганно пливе час. Відходять у вічність люди, завдяки яким возз'єднання нашого краю з матір'ю-Україною стало реальністю. Пом'янімо ж їх світлу пам'ять хвилиною мовчання.

З'їзд обрав законодавчо-виконавчу владу Закарпатської України в особі Народної Ради, визначив її конкретні першочергові завдання: керувати всім народногосподарським і політичним життям краю, здійснити волю народу і забезпечити фактичне возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. „Спираючись на непохитну волю всього народу, - говорилося в „Маніфесті”, - висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духівництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, перший з'їзд народних комітетів всієї Закарпатської України постановляє: ... Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини”.

Які ж причини сприяли такому одностайному рішення про возз'єднання? Їх, на наш погляд, декілька. По-перше, на момент возз'єднання вже була висока свідомість населення краю, адже закарпатці вже мали досвід 1919 і 1939 років. Вони остаточно дозріли, щоб самим опікуватися своєю долею, і добровільно вступили в єдину сім'ю українського народу. Це було всенародне прагнення. По-друге, напередодні возз'єднання українці зазнали жорстокої угорської військової диктатури, їм була заборонена рідна українська мова, закриті всі культурні заклади, багато патріотів краю зазнали страшних тортур з боку окупанта. По-третє, населення краю не знало всієї правди про справжню ситуацію в Радянському Союзі, не знало про голодомор, про ГУЛАГи, до яких потрапили їхні сини і дочки, які, рятуючись від окупанта, втекли до СРСР. По-четверте, політичні діячі Закарпаття знали, що всі закони, які були прийняті чеським парламентом після 29 вересня 1938 р., є недійсними та протиконституційними. Цією резолюцією було скасовано і закон від 22 листопада 1938 р., який надавав широку автономію Карпатській Україні в рамках ЧСР. По-п'яте, чехи відмовилися захищати Карпатську Україну ще в березні 1939 р., коли майже беззбройні січовики наодинці чинили опір угорським гортистам. Добре пам'ятали закарпатці як у ніч з 13 на 14 березня чехи роззброїли карпатських січовиків, учинивши криваву розправу на вулицях Хуста – тогочасної столиці Карпатської України. І нарешті, не менш важливим фактором було й те, що мрії закарпатців про возз'єднання збіглися з бажанням командування Червоної Армії, яке врахувало стратегічне значення Закарпаття, підтримало намагання закарпатців возз'єднатися із своїми братами. Воно не тільки не заважало, а, навпаки, надавало всіляку підтримку рухові за возз'єднання краю з Україною.

Головою Народної Ради Закарпатської України було обрано Івана Туряницю, а заступниками Петра Сову і Петра Лінтура. Членами Народної Ради стали Іван Ваш, Іван Кополович, Дмитро Тарахонич, Степан Борецький, Самуїл Вайс, Гаврило Русин, Іван Керча, Сирена Борканюк, Микола Цуперяк, Михайло Молдавчук, Василь Теслович, Георгій Івашко, Фома Чекан та Ілько Келечаник – всього 17 чоловік. Необхідно погодитися з сучасними дослідниками, що аналіз складу Народної Ради дає підстави вважати її народно-демократичною, оскільки до неї ввійшли представники різних національних, соціальних та конфесійних напрямків. Не всі з вищеназваних членів Народної Ради в очах співробітників Політуправління Червоної Армії вважалися благодійними. Нещодавно сучасними дослідниками відкриті архівні документи, які дають можливість краще з'ясувати тогочасну політичну обстановку. „Коли хтось з делегатів, - читаємо в цих записах, - говорив про те, що чехи не відмовилися від думки володіти Закарпатською Україною, що вони на місцях намагаються запровадити стару адміністрацію і старі порядки, зал з'їзду справжнім образом закипів і наповнювався гнівом”. У політуправління 4-го Українського фронту була сформована власна позиція щодо діяльності І.Туряниці, П.Сови, Г.Івашка, М.Цуперяка, Г.Русина та інших. Що стосується Івана Туряниці – яскравої постаті історії краю на цьому відрізку часу – то

його піддано критиці за те, що „часто в роботі розмінюється на дрібниці”, дуже багато приділяє уваги „прийому відвідувачів”, тому у нього не вистачає часу на детальне керівництво роботою окремих уповноважених. Доповідачі не обминули увагою і той факт, що керуючий фінансовими питаннями НРЗУ Г.Івашко „турбується про... платню греко-католицьким священикам”, а в Ф.Чекана „політичне минуле... сумнівне”.

Дуже швидко з'ясувалося, що Москва і Київ не дуже довіряли автохтонам. Так, після прийняття ЦК ВКП(б) рішення про включення КПЗУ до складу ВКП(б) із 4249 членів КПЗУ квитки членів та кандидатів у члени ВКП(б) отримали всього 2634, або 38% усього складу колишньої організації закарпатських комуністів. Мотивація була різною: служба в угорській армії, перебування в інших „ворожих” партіях, до яких відносили угорську, чехословацьку, французьку і навіть канадську... Іншим відмовляли за „пасивність у політичному житті”, за „антирадянську поведінку після визволення”, за належність до „нетрудового елементу”. Таким чином, закарпатські комуністи „першими поплавилися за ширу довіру сталінському режимові, який тут і без їх волі невідворотно утверджувався”. Щось аналогічне мало місце після приходу радянської влади на Західну Україну в 1939 р., коли постраждали не тільки бойовики ОУН, але й місцеві комуністи. Не випадково, що Комуністичну партію Західної України називали „розстріляною КПЗУ”.

Сучасні історики наводять численні факти, які свідчать про те, що в Закарпатті „твердо і неухильно насаджувався режим сталінського соціалізму”. Як показала практика, - правові органи охороняли територію Закарпатської України „від проникнення ворожих елементів”, „виловлювали й арештовували ворожі елементи, очищали від них державні установи, підприємства”, затримували „багато осіб, що виявились ворогами народу”. Майбутня Закарпатська область нічим не відрізнялася від решти областей Української РСР - складової частини „єдиного і неподільного” Радянського Союзу. Так, все це було, такою є правда історії. Разом із тим, маємо повне право констатувати, що „ідея возз'єднання Закарпаття з усім українським народом виникла в свідомості людей не за тиждень чи місяць до його здійснення, не раптово і не на голому ґрунті. Інша справа, що в цьому доленосному для краю акті були допущені окремі недоліки, і не такими вже досконалими і незаперечними були методи, якими вирішувалися окремі питання. Та найголовнішим було те, що Закарпаття, нарешті, здійснило свою одвічну мрію, своє споконвічне прагнення возз'єднання з братами по той бік Карпат.

До речі, цей історичний акт був високо оцінений також українською діаспорою, яку важко вважати симпатиками більшовиків. Зокрема, письменник і громадський діяч часів Карпатської України Василь Гренджа-Донський відзначав: „... Дуже помиляються ті панове, що думають, що я ... лятиму нинішню українську владу. Ні, панове!.. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40-мільйонний народ, який добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом”. Якою б чужою не була для Гренджі-Донського радянська влада, він завжди на перше місце ставив головне – український народ. А коли Василь Степанович вітає возз'єднання краю з Радянською Україною, то вітає не пануючу ідеологію, а віковичне прагнення закарпатських українців до злуки зі своїми братами. Аналогічну позицію займав визначний дипломат Карпатської України Вікентій Шандор: „Під час довгої окупації Мадярщиною, закарпатці тільки у молитві могли згадувати Святий Київ, бо прилюдна згадка про нього дорівнювала державній зраді. Оці тисячолітні прагнення нашого народу та довговічне гноблення і денаціоналізація вказують на подальшу історичну дорогу. З того хочемо вчитись, бо народ який не вчиться з власної історії гине під її колесами”.

Навіть керівник закарпатських націоналістів Юліан Химинець, якого важко звинуватити у симпатіях до радянської влади, однозначно заявив: „Політична обстановка після визволення полягала в тому, що саме визволення розв'язало людям руки, привело в рух ті сили, які завжди прагнули до возз'єднання. Виникли найсприятливіші умови для його реалізації. І незважаючи на всі втрати, до яких привів більшовицький тоталітарний режим, возз'єднання залишається історично вимірним, виправданим і правильним рішенням. А ті, котрі активно це рішення проводили в життя, заслужили вдячності своїх земляків і їх нащадків. У цьому суть і головна історична заслуга. Формально-юридичні аспекти цього рішення не можуть розглядатися як аргументи переоцінки возз'єднання”. Жодні політичні спекуляції навколо возз'єднання не замінять правди, не принизять епохального значення возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною у долі нашого краю, яке відбулося 60 років тому. Ніщо не стримало б наших краян у 1944 році від возз'єднання з братами по той бік Карпат.

Договір між СРСР і ЧСР про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини і возз'єднання її з Радянською Україною був підписаний 29 червня 1945 р. Цим актом завершилася дипломатична історія процесу возз'єднання. Ще 8 травня 1944 р. в Лондоні була укладена угода, в якій визначалися відносини між радянським головнокомандувачем і чехословацькою адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини. В липні 1944 р. чехословацький уряд призначив своїм уповноваженим на визволеній території Закарпаття міністра економічної реконструкції Ф.Немеца, його заступником генерала Р.Вієсту, а політичним радником – Івана Туряницю. Вже 5 грудня Народна Рада схвалила декрет про припинення зв'язків народних комітетів Закарпатської України з уповноваженим уряду Чехословаччини й висунула вимогу, щоб він залишив межі краю. Він це зробив 1 лютого 1945 р. Питання про Закарпаття врегульовувалося шляхом листування між Й.Сталіним і Е.Бенешом. В одному з листів Й.Сталін писав Е.Бенешу: „Радянський уряд не забороняв і не міг заборонити населенню Закарпатської України висловити свою національну волю... Ви самі мені в Москві говорили про Вашу готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзові”. Е.Бенеш погоджувався на двосторонній договір як форму врегулювання, але тільки після війни при відновленні домюнхенських кордонів Чехословаччини з Німеччиною й Польщею. Після переговорів у Москві 29 червня 1945 р. було укладено договір між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР. Від СРСР його підписав В.Молотов, від Чехословацької Республіки – З.Фірлінгер і В.Клементіс. Необхідно констатувати, що обидва уряди продемонстрували зневагу і до УРСР, і до самої Закарпатської України, не запросивши їхніх представників ні на переговори, ні на церемонію підписання договору.

23 листопада 1945 р. Національні збори Чехословаччини, а 27 листопада Президія Верховної Ради СРСР ратифікували радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну. 22 січня 1946 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ про утворення Закарпатської області в складі Української РСР. Цим указом визначалися основні адміністративно-територіальні положення про Закарпатську область. З 24 січня цього ж року на території Закарпаття стало діяти законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки. Суспільно-політичне і культурне життя Закарпаття за роки радянської влади нічим не відрізнялося від життя населення інших областей України. Великою подією в житті краю стало відкриття Ужгородського університету, який за 60 років свого існування перетворився в один з провідних навчально-наукових центрів західного регіону, одержавши статус національного.

Жителі Закарпаття радо сприйняли звістку про державний суверенітет України та проголошення її незалежною державою. Патріотичні сили краю ще наприкінці 80-х років активно включилися в національно-визвольну боротьбу українського народу, яка увінчалася падінням комуністичної імперії. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР схвалила історичної ваги документ – Акт про незалежність України. Так в історії України і Закарпаття почалася нова доба розвитку, складний процес державотворення, суспільно-політичної трансформації. Проголосити незалежність – це ще не все. За емоційними бурями свята приходить будень терплячої, результативної праці.

28 червня 1996 року завершено складну, титанічну працю депутатського корпусу, вчених, апарату Верховної Ради, інших державних структур. Конституція України дала поштовх новелізації усіх галузей національного законодавства. Вона ґрунтується на новій ідеології Конституційної державності, прав і свобод людини, факті змінення державної влади і контролю над владою. Конституція проголошує принципи верховенства права, її положення гармонізовані з основними міжнародно-правовими документами. Дев'ять років від часу прийняття Конституції – це, в історичному вимірі, незначний відрізок часу. Проте в сучасному українському контексті кожен рік – своєрідна стисла історія. Саме життя підтвердило цінність нашої Конституції. І сьогодні завдання всіх державних органів, в тому числі і Президента, і Верховної Ради України, і Кабінету Міністрів України, кожного з нас полягає в тому, щоб якнайповніше використати, утвердити в життя правовий потенціал базового документа держави для утвердження реальної демократії, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

На жаль, необхідно констатувати, що щирі сподівання українців на покращення свого матеріального становища, демократичні зміни в державі, суттєвий прорив на міжнародній арені не оправдалися. Україна крок за кроком скочувалася до рівня держав, які межують між авторитаризмом і тоталітаризмом.

Перемога Віктора Ющенка на президентських виборах 2004 р. була прогнозованою, справедливою і переконливою, хоча для її досягнення знадобилося три тури, помаранчева революція і рішення Верховного Суду України. Українці та численні національні меншини Закарпаття сказали „так” Віктору Ющенку. Вітаючи український народ з Новим роком та Різдвом народний Президент підкреслив: „Рік, що минає, став роком вибору. Наш вибір змінив нас і змінив Україну. Ми разом зробили великий крок до достатку і демократії. Ми готові самі будувати власну долю і долю своєї країни. Ми віримо в Україну”. Закарпатці під час президентської кампанії та помаранчевої революції перебороли в собі раба, яким намагалися управляти ляльководи із Банкової. Вони довели, що є гордими людьми, які не піддаються на дрібні подачки влади у вигляді адресних допомог. Наші краяни виявилися достойними світлої пам'яті предків, які в ХХ столітті неодноразово заявляли про свою єдність із великим українським народом. Так було 21 січня 1919 року, напередодні Другої світової війни в 1938-1939 роках, під час масового руху за воз'єднання з Україною в 1944-1945 роках. Під час цих вікопомних подій формувалася національна свідомість закарпатських українців, прагнення до соборності та незалежності.

Шановні друзі! Попереду нас чекає самовіддана, високопрофесійна, й можливо виснажлива праця для блага України. Наскільки вона буде якісною і прогнозованою залежить майбутнє нашої держави, яка чітко заявила про свій європейський вибір, прихильність до демократії та прогресу. Докладемо всіх зусиль, щоб Україна стала більш привабливою, стабільною, зразком прозорості й демократії. То ж нехай нам у цьому допомагає Бог.